DJANDJI DALEM.

DOOR

R. A. KERN.

In „De Atjèhers” (I 383 v.v.) heeft prof. Snouck Hurgronje 't toenmaals nog onbekende feit geboekstaafd dat op Java, nader is gebleken: in West- en Midden-Java, de adat sedert menschenheugenis wil dat ieder man die trouwt op zijn huwelijkscontract dadelijk een *ta'lik* late volgen. Men vindt verder aangeteekend (blz. 387) dat oudtijds op Java, in Mataram zoowel als Tjërbon en Bantën, de voorwaardelijke verstooting was *voorgescreven*, dat de traditie der Javanen wilde dat zij een uitvinding was van Soeltan Agëng, maar dat deze traditie „minstens zeer verdacht” is. En weer op een andere plaats wordt opgemerkt, zulks in verband met de wijde verspreiding van den *ta'lik* in den Archipel en op Malaka, dat 't niet te verwonderen zou zijn zoo de gewoonte in de zuidelijke gedeelten van Hindoestan, vanwaar de Islām naar deze gewesten werd overgeplant, zou worden teruggevonden (blz. 382 noot 2).

C. F. Winter spreekt in zijn verhandeling: „Instellingen, gewoonten en gebruiken der Javanen te Soerakarta” (Tijdschr. N.-I. dl. V, 1 blz. 476) op de *ta'lik* doelende van: „bepalingen door den Vorst (d.i. Soeltan Agoeng) ingesteld”; hij volgt dus de Javaansche traditie. De Javaansche benaming wordt niet vermeld, ook niet in zijn andere werk, de Javaansche zamenspraken, waarin wel over 't huwelijk gesproken wordt, maar over deze instelling gezwezen. In „De Atjèhers” t.a.p. worden de termen *djandji dalem* en *djandjining ratu* genoemd.

In Adatrechtbundel XXVIII 58 v.v. wordt de vraag aan de orde gesteld of men onder deze uitdrukkingen één en 't zelfde of twee verschillende zaken te verstaan heeft.

't Jav. wb. geeft als beteekenis van „*djandji* (of: *djangdji*) o.a. „toezegging”, dit is te beperkt, de beteekenis is ook: „beding, bepaling”. *Djandjining ratu* kan niet anders dan zulk een beding of bepaling van den vorst beteekenen, maar dat geldt niet van *djandji*

dalĚm. De grondbeteekenis van *dalĚm* is: „binnenste, 't inwendige”, 't wordt overdrachtelijk gebezigd van de residentie, de woning met af- en dependenties van een aanzienlijk drager van 't gezag en is dan als K. I. van *omah*-huis, te beschouwen.

Tot diep in de 19e eeuw was 't gebruikelijk, ook in de Goevernementslanden, de woning c.a. van den Regent, waarvoor men nu „kaboepaten” zegt, *dalĚm* te noemen; v. Hoëvell in zijn „Reis over Java enz.” (1849—1854), Buddingh in „Něerlands-Oost-Indiě (1859—1861) spreken nooit anders dan van *dalĚm*. In de Soendalanden heet de residentie van den Regent, althans in de Preanger, *lěbět* wat 't zelfde beteekent, of als 't de state van een minder hoog gezetene betreft, wel eens *dĵěro*.

De naam van 't verblijf wordt op den persoon die er huist overgebracht, een minder persoonlijke wijze van spreken die in dit geval met gevoelens van schroom en eerbied harmonieert, maar waarvan meer voorbeelden zijn aan te halen en die ook in 't Nederlandsch niet ongewoon is. Wanneer een Javaansch hoofd met een ondergeschikte een gesprek voert, zal de laatste door den uitroep van „dalĚm” nu en dan, te kennen geven dat hij 't gezegde goed begrepen heeft, 't daarmee eens is, enz., 't is in 't Nederlandsch weer te geven met: „U zegt 't!” 't Gebruik reikt verder dan den vorst, *dalĚm* is in 't algemeen een woord geworden ter aanduiding van een hoog ambtsdrager, van een lid der hooge Overheid, zelfs in de Vorstenlanden, getuige de betiteling „pandjěněgan dalĚm”. In de Preanger is *dalĚm* of *kangdjěng dalĚm* de benaming van den Regent en heeten alle figuren uit 't verleden die een vooraanstaande rol op 't schouwtooneel der wereld gespeeld hebben, al is thans vaak hun graf als eenige herinnering bewaard, *dalĚm*. *Djandji dalĚm* is dus 't best weer te geven met „bepaling der hooge overheid”.

In den reeds genoemden Adatrechtbundel nu is een edikt van Soeltan Agoeng opgenomen dat over de voorwaardelijke verstooting handelt. Aanleiding tot de uitvaardiging is 't feit „dat zijn onderdanen die op zijn last ten oorlog zijn getrokken naar Balambangan... erover klagen dat bij hun terugkomst hun vrouwen reeds met anderen zijn gehuwd en wel omdat de koekoem, na kennis genomen te hebben van de rapak der vrouwen, dadelijk de voorschriften aangaande pasah, napakah en sikok heeft toegepast”¹⁾). Weshalve de vorst 't wenschelijk acht de taklek-formule aan te vullen (*ingsoenwoewoehi*

¹⁾ Hier en verder is de Nederlandsche vertaling van den Adatrechtbundel gevolgd.

katrangane minongka taklek). De aanvulling beoogt dus een geval als zich met de lieden die naar Balambangan ten oorlog waren getrokken, heeft voorgedaan, voor den vervolge onmogelijk te maken. Dit is geschied door inlassching der woorden: *sanessipoen anglampahi ajahan dalěm* — tenzij de reis in opdracht van den Vorst heeft plaats gehad.

In de bij 't edikt gevoegde aantekeningen van onbekende hand, wordt er terecht de aandacht op gevestigd dat indien 't stuk authentiek is, 't instituut der voorwaardelijke verstooting tijdens Soeltan Agoeng reeds een gevestigde landszede was. Bestaat er reden aan de authenticiteit te twijfelen? 't Stuk zooals 't thans voor ons ligt, kan niet eensluidend met 't origineel zijn, dit blijkt o.a. uit 't gebruik van 't woord *kĕlah(e)*, Nederl. klacht, zooals de Aantekeningenschrijver reeds opmerkte. Wanneer zij niet op koper of steen gegrift zijn, hebben edikten in Indië een kort leven. 't Gaat ermee als de handschriften, zij worden afgeschreven en weer afgeschreven en elke afschrijver verandert er iets aan. Letterlijk af te schrijven wordt niet als een eisch der historie gevoeld. De aanwezigheid van nieuwe woorden pleit dus zonder meer niet tegen den ouderdom van een geschrift. Ervoor pleit in dit geval de traditie en ook de innerlijke waarschijnlijkheid. 't Is niet in te zien, hoe men in later tijd op de gedachte zou zijn gekomen dit stuk te gaan vervaardigen. De aanvulling van Soeltan Agoeng verdient inderdaad den naam „djandjining ratoe”. 't Is denkbaar dat na dien die naam op 't geheel is overgebracht en men djandjining ratoe als synoniem van djandji dalěm is gaan gebruiken, maar daarvan blijkt toch weinig of niets.

In 't proefschrift van A. H. van Ophuysen, *De huwelijksordonnantie en hare uitvoering* (Leiden 1907) zijn een aantal omstreeks 1890 door Prof. Snouck Hurgronje bijeengebrachte *ta'lik*-formules afgedrukt. Daarin komt eenmaal „djandjining-ratu” voor en dit is nog een twijfelachtig geval, n.l. uit Banjoemas; er staat: „djandji dalěm (djandjining ratoe)”. Wil dit zeggen dat beide namen naast elkaar gebezigd worden, of heeft de opschrijver de woorden „djandjining ratoe” ter toelichting tusschen haken geplaatst? In 't nabijgelegen Soekaradja wordt alleen djandji dalem gebezigd. Zelfs in Sala en de Mangkoenagaran hieldt de naam: djandji dalěm. Teekenend zijn ook de volgende namen: *parintah dalěm* (Tjĕrbon, oud); *timbangan kangdjĕng Dalěm sĕrta djangdjina hockoem sarah* (Mangoenrĕdja); *djandjining boemi, djandjining sarah djeung nagara* (Pandegĕlang).

De algemeene naam is dus djandji dalěm en met dalěm wordt in 't algemeen de Hooge Overheid aangeduid.

Met dat al is nog niet duidelijk gemaakt hoe 't instituut der voorwaardelijke verstooting een door alle huwenden betrachte zede is geworden. Hierop werpt Hasan Moestapa in zijn: „Bab adat-adat oerang Priangan djeung oerang Soenda lian ti eta” (Batavia 1913) nieuw licht. Hij zegt (blz. 175, vrij vertaald): In den ouden tijd nam 't zielental der desa toe door huwenden, vooral als de man van buiten kwam; men vond 't minder aangenaam als er zielen wegtrokken. Vandaar de spreekwijze: vrouwen doen komen, mannen doen weggaan. Daar kwam nu bij de volgende regeling van de Overheid: wegens 't dringende en de talrijkheid der verplichte diensten, was 't den werkbaren mannen niet toegestaan te huwen wanneer zij niet ter plaatse gevestigd bleven en lasten op zich namen. Er werd door de Overheid aldus bepaald: vrouwen mogen in de eerste plaats mannen die in dezelfde streek geboren en getogen zijn huwen maar ook wel mannen van buiten, alleen moet aan de huwelijksluiting de voorwaardelijke verstooting worden toegevoegd in dezer voege dat de man zijn echtgenoot niet in kommer en armoede zal brengen door ver weg te gaan te land of ter zee tenzij dit op last van de Overheid geschiede”¹⁾).

Daarom, voegt hij eraan toe, werden de bewoordingen der formule door den *panghoeloe* c.s.²⁾ zóó opgesteld dat zij ongeveer met de Mohammedaansche wet strookten (*rada loeloes*). Hasan Moestapa gaat zoo ver van te zeggen dat deze talek dus niet de talek der kitab's is. De juistheid van 't door hem aangevoerde wordt zijdelings bevestigd door de Haan. De vier deelen van „Priangan” zijn daar om te doen zien dat de Regenten geen grooter zorg kenden dan hun menschen vast te houden en als zij weggetrokken waren, terug te

¹⁾ *adatna baheula, desa tambah djiwa koe noe koerěnan, soematonna kadatangan lalaki, koerang sokana kaoendoeran djiwa; noe matak djadi basa awewe noe ngadatangkeun, lalaki poerah ngoendoerkeun. Ditambah koe atoeran nagara djaman harita, tina angkĕr gatvena djeung bilangannana, rahajat, hĕnteu kaidinan lalaki kawin, lamoen moal toemoeloej koematwoela didinja. Tĕroes didjangdjan koe nagara (Bopati): „hade awewe dikawinkeun, sanadjan ka lalaki datang ngoembara, soematwon ka lalaki bibit boeit di dinja, ngan koedoe ditalekan didjangdjan oelah ninggalkeun pamadjikan, oelah njoesahkeun ngawaloeratkeun ka pamadjikan, djalan daratan atawa laotan, anging parentah nagara”.*

²⁾ Er staat: *koe Kaoem*. Op dit, zeer gewone, gebruik van *kaoem* in den zin van: de personen die daar, in de moskeewijk, wonen, 't moskeepersoneel, is m.m. 't zelfde van toepassing als boven van *dalěm* werd gezegd.

krijgen. De reden ligt voor de hand en treedt ook duidelijk aan den dag: Hoe meer bevolking, hoe beter aan de eischen der Overheid kon worden voldaan. De Compagnie eischte koffie, de hoofden waren voor hun bestaan en voor 't voeren van hun staat op onderhoorigen die velden bebouwden en persoonlijke diensten presteerden, aangewezen.

Voor de Java-landen is een getuigenis als van Hasan Moestapa niet voorhanden, al is 't zeer wel mogelijk dat zij in de Compagnies-archieven te vinden zou zijn. Maar ook zonder dat kan gezegd worden dat voor de Javaansche Regenten al evenzeer alle macht, alle luister, alle vermogen om aan de eischen van Hoogerhand te voldoen, van de volkrijkheid hunner gebieden afhing. Tot in dezen tijd heeft men kunnen waarnemen dat de dorpschoufden allerwegen 't zielental van hun desa's gaarne zagen toenemen, dat verlichtte den druk van heeren- en desadiensten. De wijze waarop de verdeeling der Vorstenlanden in 1755 tot stand werd gebracht, is er mede een bewijs voor.

Er was den Javaanschen en den Soendaaschen hoofden alles aan gelegen de menschen, in 't bizonder de werkbare mannen aan de plek vast te houden. De ta'lik was aan dat streven bevorderlijk en zij hebben van dit middel gebruik gemaakt. Al is dus 't wetmatig karakter dat de voorwaardelijke verstooting heeft aangenomen niet in de eerste plaats uit den wensch de volgens den Islām gedrukte positie der gehuwde vrouw te verheffen, voortgesproten, de instelling heeft niettemin haar heilzame uitwerking niet gemist.

Leiden, November 1934.